

PAMLÉNYI ERVIN

Lenin és a kultúra kérdései

A centennáriumi megemlékezések élettel teli, színekben, éles kontúrokkal ábrázolják Lenin egész életművét. A hatalmas tablókön azonban többnyire halványabbak azok a részek, elmosódottabbak azok a vonalak, amelyek kulturális programját, kulturális politikáját érintik. Nem teljesen alaptalanul van ez így: a kultúráról, ezen belül a népművelésről, művészetéről, irodalomról vallott nézetei, egész kultúrpolitikai tevékenysége szükségszerűen szorult háttérbe olyan elsőrangú fontosságú tények méltatása során, mint amilyen Lenin szerepe a marxizmus továbbfejlesztésében, a forradalom előkészítésében és győzelemre vezetésében, a fiatal szovjet állam védelmének megszervezésében és a szocialista építés kezdeti munkájában.

De a kulturális vonatkozások bizonyos mellőzése, elhanyagolása Lenin életművében ha nem is teljesen alaptalan, ebből a szemszögből tekintve sem teljesen indokolt; nemcsak azért, mert eleve bizonyos leszűkítést jelent, hanem azért is, mert egy fontos mozzanatot kiiktatva, megbontja Lenin egész gondolatrendszerének egységét, ennek belső összefüggéseit. A lenini életműben ugyanis, — meggyőződésem szerint — a kulturális kérdések centrális helyet kaptak, szoros kapcsolatban jelentkeztek a gazdasági és politikai feladatokkal, sőt azoktól teljességgel elválaszthatatlanok. Lenin végső céljának, az ember teljes felszabadításának is egyik, éppenséggel nem lebecsülhető mozzanata, — ha nem maga a végső cél — a kulturális felszabadítás, az anyagi feltételek megteremtése az ember kulturális fejlődése számára, e feltételek biztosítása az ember képességeinek sokoldalú kibontakoztatásához.

Talán mindez a másik végletnek, a kulturális tényező jelentősége túlbecsülésének tűnik. Valóban, mindez csak abban az értelemben igaz, ha a kultúra fogalmát tartalmilag is olyan szélesen fogjuk fel, ahogyan maga Lenin is tette; a szellemi kultúra mellett különös súlyt adva az anyagi kultúra eredményeinek, pl. a technikai fejlődésnek s ideértve, ebbe a fogalomba, a gazdasági munkához szükséges szakértelmet is. Lenin mint *kulturális* jelenségről beszél a milliós méretekben szervezett termelés és termékelosztás tőkés tapasztalatairól. Más alkalommal pedig a parasztság *kulturáltságát* mint a szövetkezeti mozgalom feltételét említi. „Tulajdonképpen »csak« egy tennivalónk van még — írja — annyira civilizálttá kell tennünk a lakosságunkat, hogy megértse, milyen előnyök származnak abból, ha mindenki részt vesz a szövetkezetekben és hogy ezt a részvételt meg is szervezze. »Csak« ez kell. Semmi más bölcsességre nincs most szükségünk ahhoz, hogy áttérjünk a szocializmusra. Ahhoz azonban, hogy ezt a »csak«-ot megvalósítsuk, egész forradalomra, a nagy néptömegek kulturális fejlődésének egész időszakára van szükség.” Igen, — hadd folytassuk mi is így — Lenin „csak” ilyen szerepet juttat a kulturáltságnak, a kultúra fejlődésének, ez a kérdés „csak” ilyen része egész gondolatrendszerének.

Természetesen már maga ez a probléma is, a lenini kultúrafogalom fejlődése, súlyának növekedése, tartalmi gazdagodása, telítődése az évek során, tulajdonképpen történeti megközelítést igényelne, amit a kultúrfilozófusok részéről, akik kevéssé fogékonyak a történeti szempontok iránt, egyelőre még aligha remélhetünk. Rövid hozzászólásunkban mégsem ennek felvázolására törekszünk, hanem, mai konferenciánk célkitűzésének megfelelően, figyelmünket magára a kultúrtörténeti folyamatra fordítanánk, pontosabban arra: Lenin munkásságában milyen kifejezést nyernek ennek a periódusnak, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetnek a kultúrtörténeti problémái, hogyan merülnek fel és Lenin milyen módszerrel felel az átmenet kérdéseire.

Mindössze azt bocsájtanánk előre: tudatában vagyunk, mennyire önkényes minden ilyenfajta kiemelés Lenin egész gondolatrendszeréből, amelynek olyanira karakterisztikus vonása a gondolatok mindenoldalú, szoros összefüggése, szilárd rendszere, egysége. (Csak zárójelben: ezért, az ilyenfajta kiemelési rendszer következtében vitatható — minden hasznosságuk ellenére — a Lenin műveiből történt ún. tematikus válogatások tudományos értéke.) Ennek az egységnek az ilyen módon való megbontását csak az menti, hogy e körben a lenini gondolatrendszer legfontosabb megállapításainak, komponenseinek ismeretéből indulhatok ki, ami egyben felment bizonyos ismétlések alól is. Hangsúlyoznám azt is: bármennyire is szép feladat lenne a részletekbe való elmélyedés, célunkat ez alkalommal a fővonalak, a főfolyamatok, a centrális problémák teljes kifejtése helyett legfeljebb ezek rövid jelzésével, felvázolásával közelíthetjük meg.

Maga az átmenet kultúrtörténetileg is természetszerűen hosszú korszakot jelent; Lenin is *egész időszakról* beszélt ezzel kapcsolatban és ezzel itt is, máshol is energikusan elhárított minden olyan kísérletet, amely ebben a vonatkozásban egyik napról a másikra elérhető gyökeres változásról beszél. Ennek az átmenetnek itt csak a lenini szakaszát nézve, ezen belül is az 1905-től a 20-as évek elejéig terjedő periódust, azonnal kitűnik az Októberi Forradalom jelentősége ebben a vonatkozásban is: a forradalom győzelme a történeti fejlődésen belül, kultúrtörténetileg is, hatalmas cezurat jelent, mind a feltételek, mind a módszerek tekintetében: s ha maga a végső cél nem is változik, Október után más feladatok kerülnek az előtérbe, s ezek megoldása ismét más metódusokat követel, mint a forradalmat megelőzőleg.

Az Október előtti periódust, amely egyébként maga is tovább bontható, mindenekelőtt a *forradalomra való felkészülés, a forradalom előkészítésének* követelményei jellemzik az összes vonatkozásokban. Ez szabta meg a kulturális jellegű feladatokat is.

Az első lépést itt szükségszerűen a burzsoá kultúra kritikája jelenti, megértetése annak, hogy a művészet éppenúgy, mint a tudományok egy része, mennyire a burzsoáziához kötött s a burzsoázia — ahogy Lenin mondja — „hogyan prostituálja saját céljai érdekében a művészetet”. Ezzel a kultúrkritikával kapcsolatban merül fel gondolatrendszerében a burzsoázia kulturális monopóliuma, itt kerül sor a vallás szerepére, a vallásos nézetek sokoldalú kritikájára, s végül, — még a világháború kitörése előtt — a „nemzeti kultúra” jelszavával való visszaélés következetes leleplezésére. A burzsoá kultúra, műveltség bírálata, osztályjellegének dokumentálása, Leninnél ebben a periódusban rendkívül szorosan egybekapcsolódik a liberális értelmiség bírálatával, amely 1905-ben, a népporradalomtól való félelmében a reakcióba hátrált, amelyik, ezután a fordulat után, „egész műveltségét a földesúri érdekek szolgálatának

oltárára helyezte”, amelynek számára „a műveltség vékony máz, idomítás, betanulása annak, hogyan kell gentlemanhoz illő formában megkötni a legdurvább és legszennyesebb politikai üzleteket”.

A munkásosztálynak, a munkásmozgalomnak az elszakítása a burzsoá kultúrától ebben a periódusban csak egyik, — teljességgel elkerülhetetlen — feladata a lenini kulturális politikának. A feladat másik része — ugyanennyire nélkülözhetetlen — a kulturális tevékenység, az irodalmi, művészi munka *bevitel*e a munkásmozgalomba, fejlesztése és szoros hozzákapcsolása a párt mindennapi, forradalmat előkészítő tevékenységéhez. Erre vonatkozó gondolatait Lenin 1905-ben fejtette ki, „*A párt szervezete és a pártos irodalom*” című cikkében. Ennek a sokat idézett, sokszor interpretált tanulmánynak a megítélésénél nem lehet eltekinteni attól, hogy milyen történelmi körülmények között keletkezett: egy olyan pillanatban, mikor, az októberi általános sztrájk után és a decemberi fegyveres felkelés előtt lehetőség látszott egy új szociáldemokrata sajtó, irodalom legális megszervezésére, kiadására. Ezt a sajtót, irodalmat a pártszervezetekhez kellett kapcsolni, mert — idézem Lenint: „Csak így lesz módja arra, hogy *a polgári társadalom keretein belül is* kitépje magát a burzsoázia rabságától és egybeolvadjon a valóban haladó, és következetesen forradalmi osztály mozgalmával.” Itt tehát *a párt irodalmáról van szó* és arról, hogy ezt az irodalmat a párt ellenőrzése alá kell helyezni, *a polgári társadalom keretein belül*. Nem lehet megfélemlíteni arról sem, hogy Lenin itt — rendkívül meggyőző erővel — a burzsoá anarchista individualizmussal vitatkozik, amely az „abszolút művészi szabadság” álláspontján áll; *ezzel* szemben hangsúlyozza: „Lehetetlenség, hogy valaki bizonyos társadalomban éljen és ugyanakkor független legyen ettől a társadalomtól”. Másrészt azonban Lenin ugyanitt kiemeli — s később talán erre nem figyeltek eléggé —: „az irodalmi munka túri meg legkevésbé, hogy gépiesen uniformizálja, nivellálja, hogy a többség uralkodjon a kisebbségen. Nem vitás, hogy itt feltétlenül nagyobb teret kell engedni az egyéni kezdeményezésnek, teret kell engedni az egyéni hajlamoknak, teret kell engedni a gondolatnak és a fantáziának, a formának és a tartalomnak.”

De a kultúra — még a legmodernebb is — mindig bizonyos hagyományokra épül, és a munkásmozgalom, ha internacionalista is, a nemzeti keretek között kezdi megvalósítani a maga céljait. Elkerülhetetlen volt tehát, hogy az orosz munkásmozgalom meghatározza viszonyát az orosz kultúra fejlődéséhez, az orosz irodalomhoz. Az átmenet forradalomelőtti szakaszának egyik fő problémája ez. A lenini nézőpontban, ennek a feladatnak a megközelítésénél, megint különös hangsúlyt kap a *forradalmi felkészülés mozzanata*. „A munkáspártnak — így ír 1912-ben Herzenről — nem a nyárspolgári magasztalás kedvéért kell megemlékeznie Herzenről, hanem azért, hogy *tisztázza saját feladatait*, tisztázza annak az írónak igazi történelmi jelentőségét, akinek nagy része volt az orosz forradalom előkészítésében.” Lényegében ugyanez a megközelítés jellemző a Tolsztoj-tanulmányokra is, melyekben — a tükrözési elmélet segítségével — nemcsak Tolsztoj életművét értelmezi, hanem mélyrehatóan elemzi tulajdonképpen 1905 sikertelenségének okait is. S végül, ismeretes, hogy nem egyszer hangot ad Lenin mélyszégyenének a forradalmi demokrata Csernisev-szkij iránt, akik kíméletlenül bírálta a jobbágyreformot és aki szellemileg előkészítette Lenin nemzedékét is. Így alakul nála ki lassankint, ebből az aspektusból, az orosz irodalomnak az a vonala, amelyet Herzen, Bjelinszkij, Csernisev-szkij, Dobroljubov és természetesen Gorkij neve jelez.

A nemzeti kultúra kérdésével teoretikusan csak később, a világháborút megelőző években, a nemzeti kérdés egész problematikájának felmérése során kezdett foglalkozni. Előbb ezt az „európai élet kérdései” közül csak sokadik problémának tartotta: most azonban arról ír, hogy „egy nagyon mély és elterjedt eszmei áramlattal állunk szembe, melynek gyökerei a legszorosabb kapcsolatban vannak a nagyhatalmi nemzetek földbirtokos és tőkés urainak érdekeivel”. Csak emlékeztetnének itt arra, milyen egyértelműen utasítja el a burzsoá nacionalizmust, a nemzeti kultúra jelszavával folytatott üzelmeket. Másrészt azonban elméletileg is tovább fejleszti a munkásosztály kultúrájával kapcsolatos felfogását, s a „két kultúráról” szóló ismert téziseinek kifejtésével teoretikusan is megalapozza a haladó kultúra történeti kontinuitását. E tézisek szerint minden nemzeti kultúrában megvannak — ha nem is kifejtett formában — a demokratikus és szocialista kultúra elemei, mert minden nemzetben van dolgozó és kizsákmányolt tömeg, amelynek az életkörülményei elkerülhetetlenül demokratikus és szocialista ideológiát szülnék. Más helyen pedig kifejezetten megkülönböztet egy nagyorosz kultúrát (Puriskevics, Gueskov és Sztruve neveit említve) és egy másik, olyan nagyorosz kultúrát, amelyet Csernisevszkij és Plechanov neve jellemez. Itt az új mozzanat, amelynek a kultúrtörténet szempontjából is van jelentősége — az egységes nemzeti kultúra fikciójával szemben a kultúra, vagy kultúrák osztályjellegének hangsúlyozása. Továbbfejlesztésénél és gyakorlati alkalmazásánál a kultúrtörténet terén azonban meg kellett tisztítani attól a dogmatikus értelmezéstől, amely a demokratikus kultúrát kizárólag a *népi* kultúrára korlátozza, másrészt azoktól az értelmezésektől, amelyek mellőzték a két kultúra közötti kölcsönhatásokat, a két kultúra közötti állandó ozmózt.

Az *Október utáni periódus* részben ugyanezen problémákat magasabb szinten vetette fel, részben gyökeresen másokat produkált, immár nemcsak a kultúrpolitikai elmélet, hanem a gyakorlat síkján, sokkalta szélesebb méretekben. Megítélésünknel messzemenően figyelembe kell venni, hogy ezek a polgárháború és az intervenció évei, amikor a Párt legjobb erőit a katonai és politikai feladatok kötötték le, ezekre kellett a legnagyobb gondot fordítani. Másrészt pedig annak a világtörténelmi jelentőségű, eddig egyedülálló feladat megoldásának az évei, amikor a lerombolt burzsoá államgépezet, apparátus helyére újat kellett építeni, új szervezetet kellett kiformálni. Ez utóbbi feladat a legszorosabb kapcsolatban áll a kulturális forradalom kibontakozásával is.

Bizonyosan ismertek azok az alapvető törvények, rendeletek, amelyekkel a szovjet hatalom már ezekben az években, elsöpörve a régi akadályokat, megnyitotta a tanulás lehetőségét, a művelődési intézményeket a munkások és parasztok számára. Hatalmas népművelési tevékenység bontakozott ki és Lenin joggal hivatkozhatott arra, hogy sokat, nagyon sokat tettek ebben a vonatkozásban, „nemcsak fejeket szedtünk, amivel minden ország mensevikjei, — s az Ön hazájában Kautsky — vádolnak minket, hanem fel is világosítottunk fejeket; sok fejet világosítottunk fel” — mondja Klara Zetkinnek. De mint egy 1920-ban megjelent összeírás mutatta, amelyet Lenin is használt, Oroszországban ezer lakos közül még mindig csupán 319 tudott írni-olvasni. Igaz, hogy ez a tény Clara Zetkin bizonyos értelemben ironikus megjegyzése szerint megkönnyítette a forradalom munkáját, mert megőrizte a munkás és paraszt agyát attól, hogy túl legyen tömve polgári fogalmakkal és nézetekkel és elkorcsosuljon. Lenin ezt helybenhagyta, de csak a harc egy meghatározott szakaszára. Azonnal a jelen felé fordult: „Azért rombolunk, hogy valami jobbat építsünk. A műveletlenség rosszul fér meg, egyáltalában nem fér össze az újjáépítés feladataival.”

Nem az a figyelemreméltó, hogy Lenin a forrongásban levő, alakuló társadalomnak erre az igényére, erre a társadalmi szükségletre, erre az összefüggésre már ekkor felfigyelt. Az előzmények ismeretében ez természetes, hiszen ezt vizsgálta tulajdonképpen mindig. Hanem inkább az, hogy erre a gyakorlati problémára milyen választ adott, milyen szellemben fogta fel a tömegkultúra és a magas kultúra viszonyát. Egyáltalán nem alternatívaként, vagy-vagy értelemben. Úgy tűnik azonban, hogy kezdetben ez — pusztán praktikus szempontból — jelentett számára mégis bizonyos dilemmát. „Kell-e egy törpe kisebbségnek finom, édes süteményeket felszolgálnunk, amíg a munkás és paraszttömegek fekete kenyéren tengődnek” — kérdezte Lunacsarszkij, aki a kulturális ügyek népbiztosa volt, visszaemlékezik arra is, hogy Lenin megnyírbálta a moszkvai Nagy Színház költségvetését. „Nem helyes, — mondotta — nagy költséggel ilyen pompás színházat fenntartani, mikor nem futja a legegyszerűbb falusi iskolák fenntartására.” Kétségtelen, hogy tevékenysége e területen ezekben az években a tömegkultúra szervezésére, fejlesztésére irányult, ahogy ma mondanánk, ez volt munkájának súlypontja. Ezért foglalkoztatta nagyon intenzíven az iskola átalakításának kérdése, a tanítók anyagi és szellemi helyzetének javítása, a könyvtárak és olvasótermek alapítása, a szakoktatás és népművelés minden területére, ezért foglalkozott a vándorkiállítások és kultúrvonatok ügyével, ezért tervezte annyi gonddal a filmhíradó műsorát, figyelte a sajtót, adott irányelveket 1922-ben *A marxizmus zászlaja alatt* című materialista folyóiratnak ezért állított monumentális emlékműveket Moszkvában.

Tévedne azonban az, aki ezt a súlypontozást az elemi feladatok szintjén való megragadásnak, a perspektíva hiányának, vagy éppen a magas művészi kultúra lebecsülésének fogná fel. Lenin nagyon nyomatékosan — szinte költői szavakkal — beszélt arról is, hogy az orosz munkások és parasztok többet érdekelnek, mint látványosságot. „Jogot szereztek az igazi nagy művészetre.” Ismertek Lenin nézetei a művészet és nép viszonyáról is: „a művészetnek a nép, a tömegek előtt kell érthetőnek és kedvesnek lennie.” De ezt a nézetét csak Lenin gondolatainak összefüggését mellőzve lehetett egy időszakban úgy értelmezni, hogy a művészeti alkotás érthetőségének a legszélsebb tömegek színvonalával kell egybeesnie. Lenin a művészet és a nép közeledésének egyik feltételül egyenesen és kifejezetten a közműveltség és az egyetemes kulturális színvonal *felemelését* jelöli meg, — megvilágítva ezzel a tömegkultúra *preferálásának* egyik legfontosabb indokát is.

Részben a már említett társadalmi igények és szükségletek, részben az önálló, proletárkultúra létrehozására irányuló mozgalom, a Proletkult készítették Lenint ezekben az években a kulturális örökségről, így a polgári örökségről vallott nézeteinek továbbfejlesztésére, kiteljesítésére is. A Proletkult mozgalmának fő alapelvei, — mint legutóbb kissé egyszerűsítve, de lényegében találóan megfogalmazták — a következők voltak: az új művészet csak a proletárok kezemunkája lehet: az irodalomnak mint a munkásosztály alkotó tevékenységének, függetlennek kell lennie a szovjet államtól; az új társadalom művésze számára veszélyes, ha a múlt mestereitől tanul; az ő szférája a kollektív „mi”, amelyben eltűnik a személyes, maradék nélkül feloldódik az „én”; feladata abban áll, hogy bizonyítsa az osztályöntudat tisztaságát, nem gondolva a formára, nem törődve a tehetséggel. A mi szempontunkból itt különösen annak a mozzanatnak van jelentősége, amit egy régebbi kiáltványuk, — tiszteletreméltó nyíltsággal — így fogalmazott: „Puskint, Dosztojevszkijt, Tolsztojt, és a többit, és a többit, ki kell dobni a jelen kor Gózhajójából.”

Lenin nagyon határozottan szegült szembe a Proletkult irányzatával, amelyet tulajdonképpen Lunacsarszkij és Bucharin is támogatott. A Proletkult kongresszusára sietve előkészített egy határozati javaslatot, amelyben ezek a sorok vannak: „A marxizmus, mint a proletariátus forradalmi ideológiája, azért tett szert világtörténelmi jelentőségére, mert korántsem dobta el a polgári korszak legbecsesebb eredményeit, sőt ellenkezőleg, magáévá tette és átalakította mindazt, ami értékes volt az emberi gondolkodás és kultúra több mint kétezer éves fejlődésében.” Ez a gondolat, amelyet mi már magától értetődően idézünk, akkor valami nagyon lényegeset tartalmazott, és az átmeneti korszak új fejezetét vezette be. A lenini teóriában pedig — a forradalomra való közvetlen felkészülés időszakának kényszerű kitérője után — felújítását jelentette a marxi gondolatnak, a marxi példának, bizonyos tekintetben meghaladását is jelentette a „két kultúra” elméletének. A szocialista forradalom egyesítése a haladó kulturális örökséggel a további fejlődést az egyetemes kultúra széles, egyetlen járható útjára vezette.

A kulturális örökséghez való kapcsolódás azonban nem feltétel nélküli. Lenin itt azt emeli ki, hogy a marxizmus *magáévá tette és átalakította* a polgári korszak legbecsesebb eredményeit. Ez az átalakítás *kritikai feldolgozást* jelent, feldolgozást pl. azoknak a művészeti teljesítményeknek, amelyeknek esztétikai értéke túlnő, túlmutat azokon a vonásain, amelyekkel egy adott osztály érdekeit fejezte ki. A feldolgozásnak éppen ezeknek az elemeknek a szétválasztásából kell kiindulnia, abból a tényből, hogy a kulturális értékek is a társadalmi ellentmondások, ellentétek termékei. A *kritikai feldolgozás* — igen, ilyen értelemben *átalakítás* — egyúttal kiemelése és értelmezése a jelenség progresszív oldalának, időtálló vonásainak, a fejlődésben játszott szerepének.

A kulturális örökség ilyen lenini értelmezéséhez — más egyebek mellett — rendkívül érdekes adalék a Népbiztosok Tanácsának egy határozata, azokról a kimagasló forradalmárokról, írókról és költőkről, akiknek emlékére szobor felállítását javasolja Moszkvában és más városokban. Ezen a listán, melyet Lenin több helyen módosított és aláírt, az írók és költők sorában az első négy helyen *Tolsztoj, Dosztojevszkij, Lermontov és Puskin* szerepelt, — mutatva Lenin következetességét ennek a felfogásnak a gyakorlatba való átültetésénél, és egyúttal mutatva — pl. Dosztojevszkij esetében — a későbbi módosítások irányát, tendenciáját is.

Maga Lenin személyileg elsősorban a klasszikus orosz irodalomhoz, festészethez vonzódott és ebből is magyarázható idegenkedése azoktól a modern irányzatoktól, amelyek a forradalom után szélesen terjedtek és amelyek célkitűzései sok ponton egybeestek a Proletkult törekvéseivel. Clara Zetkinnek ezzel kapcsolatban Lenin arról beszélt, hogy „vajjon miért kell meghajolni az »új« előtt, mint valami istenség előtt, melynek alá kell vetnünk magunkat, csak azért, mert ez új?” „Ezen a téren sok a képmutatás és a nyugaton uralkodó művészi divatnak — persze öntudatlan — tisztelete. Nekem van bátorságom ahhoz, hogy magamat »barbárnak« nyilvánítsam. Nem tudom az expresszionizmus, futurizmus, kubizmus, a többi izmusok alkotásait a művészi géniusz legmagasabbrendű megnyilvánulásainak tekinteni...” Lukács György 1946-ban úgy látta, hogy ezek az irányzatok az imperialista korszak eszmeileg és művészileg dekadens áramlatainak kritikanélküli átvételét jelentették, művészetük az akkor nyugaton divatos futurizmus és expresszionizmus másolása, a legjobb esetben immanens továbbfejlesztése volt. Ha ma már árnyaltabban is értékeljük az expresszionizmus és futurizmus kultúrtörténeti szerepét, mint akkor — itt inkább e probléma

lenini kezelésének módszerére utalnánk. Lenin egyfelől azt hangsúlyozta, hogy „minden művésznek joga van szabadon, a maga ideáljával megegyezően, függetlenül alkotnia”. Ismeretes, hogy Majakovszkij egyik versével kapcsolatos, — egyébként elismerő — sorait így kezdi: „Nem tartozom Majakovszkij költői tehetségének hódolóí közé, — de azonnal hozzáteszi — bár elismerem, hogy ezen a téren nem vagyok illetékes.” Aki a legilletékesebb volt Lenin művészeti kérdésekben vallott nézeteinek jellemzésére, — Lunacsarszkijra gondolok, — az sok adat alapján határozottan állítja: „esztétikai szimpátiáiból és antipátiáiból Vladimir Iljics sohasem csinált irányelveket.” Jól látta ugyanakkor Lenin, hogy a kommunisták nem állhatnak karbatett kézzel és nem hagyhatják, hogy a káosz tetszése szerint fejlődjék. Intézkedései, levelei — gondoljunk Gorkijjal folytatott levelezésére — tanúsítják a művészi munka iránti őszinte megbecsülését, tanúsítják nagy türelmét a problematikus jelenségek iránt is. Messzemenően bízott a szovjet állam megrendelői szerepének szabályozó hatásában.

A kulturális forradalomnak, az egész átmenet problematikájának egyik kulcskérdése volt a tudományos és művészeti értelmiséggel való viszony alakulása. E folyamat végeredménye ténylegesen az ún. régi értelmiség többségének a szovjet hatalom célkitűzései számára való megnyerése volt. (És közben megtörtént a legtehetségesebb munkások és parasztok kiképzése és értelmiségi munkakörbe állítása, valamint a munkás és parasztfiatalok iskolázása útján is kialakult e három forrásból — a szovjet értelmiség.) Magának a régi értelmiségnek az útja azonban, amint az irodalmi és történelmi forrásokból tudjuk, egyáltalán nem volt idillikus, nehézségektől mentes. Az orosz értelmiség többsége jobban kötődött a megdőntött rendszerhez, mélyebben rendítette meg a forradalom s megzavarodottsága, — mely politikai akciókban is kifejezésre jutott — tovább tartott, mintsem hogy a forradalmi hatalom mindjárt kezdetben bizalommal fordulhatott volna felé. Helyzetének ebből következő nehézségei élenk visszhangra leltek és kifejezést is nyertek Gorkijnak Leninhez intézett leveleiben, beadványaiiban; valószínűleg ez volt egyik oka kettejük mély és őszinte barátságában az 1917—18-as átmeneti válságnak is, amelynek csak a Lenin elleni merénylet híre vetett véget. Gorkij igen részletesen leírja az erről a problémáról folytatott 1918 végi beszélgetésüket, amikor Lenin a munkások és az értelmiség szövetségének kérdésére is kitért. Nem vitatta, hogy a munkáshatalomnak szüksége lenne az értelmiségre, — de utalt az értelmiség ellenséges indulatára és arra, hogy „nem látják be, hogy nélkülünk erőtlenek, nem jutnak el a tömegekhez. Az ő bűnük lesz, ha mi túl sok edényt törünk össze.”

Az értelmiség átállásában, ahogyan Szekfü eléggé nyersen nevezte Magyarországon ezt a folyamatot, nagy része volt annak, hogy a szovjet hatalom megszilárdult, és az értelmiség ellenállásának lassú oldódása találkozott, egybeesett Leninnek és a kommunista vezetőknek azzal a felismerésével, hogy a polgári szakemberek nélkül lehetetlen a termelőerők fejlesztése. Egyeseket közülük már ekkor is nagyrabecsült, de az egész rétegre továbbra is reálistan, illúziók nélkül tekintett. Mégis, a VIII. Kongresszuson tartott beszédében már sürgeti munkábaállításukat. Tudja azt, hogy polgári nézetek hatják át őket, de tudja azt is, hogy „egy egész réteget nem lehet bottal munkára kényszeríteni”. Egyetlen szilárd vonal van, — hangsúlyozza — „elvágni az ellenforradalom útját, felhasználni a képzett burzsoá apparátust”. Lenin ebben a beszédében nem csak kitűnő természetrajzát nyújtja az egész polgári értelmiségnek (amit úgy gondolom társadalomtörténetileg nem használtunk fel eléggé), hanem a társadalmi mozgások irányának tökéletes ismeretében emeli ki azokat a politikai és

morális tényezőket is, amelyek hatására majd „ők saját maguktól is bekapcsolódnak apparátusunkba, annak egy részévé válnak”.

Nem volna különösen nehéz feladat most végül néhány vonással meghúzni azokat a nagyon is szembeötlő párhuzamokat, amelyek az átmeneti korszak szovjet kultúrtörténeti problematikája és a mi tegnapi, vagy mai problémáink, — az ottani fejlődés hatalmas eredményei és a mi kulturális fejlődésünk között mutatkoznak. Ezt azonban csak mélyebb elemzés, a társadalmi-gazdasági feltételek beható és differenciált analízise, egybevetése alapján lehet elvégezni. Ami a szovjet példából általános érvényű, az mindenek előtt talán annak kiemelése, hogy maga az átmenet rendkívül hosszú folyamat; történetileg is hosszú időt vesz igénybe, amíg a munkásosztály és a parasztság, a politikai és gazdasági hatalom mellé elsajátítja azt a kultúrát, kulturáltságot, melyet a tőkés kizsákmányolás idején, súlyos életfeltételei között csak kis részben tudott megszerezni. Minthogy pedig ez a politikai és gazdasági vezetéshez nélkülözhetetlen, a forradalom utáni periódus — szintén általános érvényűnek tekinthető — legfontosabb folyamata a tömegek kulturális színvonalának emelkedése, amely ösztönös és tudatos tényezők együttes eredménye. Az így kialakuló új kultúra azután nem lesz egyoldalúan munkás-, vagy parasztjellegű, hanem ezeknek időt álló értékeit összeötvözve a nemzeti és egyetemes kultúra múltjának haladó elemeivel, részeként a szocialista nemzetek kultúrájának, a kultúra egyetemes fejlődését gazdagítja. A szovjet fejlődés eredményeinek helyes értékelése természetesen nem lehetséges a sajátos tényezők figyelembevétele nélkül.

Az átmeneti korszak magyarországi kulturális fejlődésének története még nincs eléggé részletesen feltárva ahhoz, hogy tudományosan megalapozottan beszélhessünk róla. Bizonyos az, hogy az orosz minta, amint a világ minden országának, számunkra is mutatott egyet s mást, még hozzá igen lényegeset „elkerülhetetlen és nem is távoli jövőnkől”, e tekintetben is. Az 50-es évek elején azonban a szovjet tapasztalatok mechanikus másolása, a sajátos feltételek elhanyagolása, — sok más tényezővel együtt — e téren is eléggé súlyos zavarokat okozott, szinte megakasztotta pl. a művészi és tudományos fejlődés lendületét. Ennek helyreigazítása nem történhetett másképp, mint a lenini nézetekhez való visszatérés útján, Leninnek a forradalom utáni években kifejtett gondolatainak felújításával. A tömegek kultúrájának állandó emelése, — a kispolgári ízlésnek tett engedmények nélkül; a művészetek és tudományok szabad fejlődése, — az antihumanus, irracionális áramlatoknak tett engedmények nélkül; a nemzeti kultúra haladó hagyományainak ápolása, fejlesztése, — a nacionalizmusnak tett minden engedmény nélkül: ezeknek a gondolatoknak a gyökere Lenin-nél van, ezek tőle származnak és bizonyára nem véletlenül nyertek alkalmazást mai kultúrpolitikánkban is.